

Kubinyi András:

A XV—XVI. századi magyarországi városi fejlődés kérdéseire

(Egy könyvismertetés kapcsán¹)

Budapesten és Egerben 1961. október 10—14. között a reneszánsz és reformáció kérdéseivel foglalkozó lengyel—magyar konferenciát tartottak. A konferencia anyaga és eredményei nem ismeretlenek a Századok olvasói előtt. Fügedi Erik ugyanis nemcsak igen bő ismertetést adott minden előadásról folyóiratunk hasábjain, hanem közölte a konferencia záróközleményét is.² Ez a tény felmenti a recenzenst attól, hogy az azóta nyomtatásban is megjelent előadások szövegét a Századok olvasóival megismertesse. Ezért az alábbiakban néhány általános megjegyzés mellett egy problémacsoporthoz szeretnénk megjegyzéseket fűzni.

Már a polgári történetírás korában voltak egyes történészek, akik felhívták a figyelmet a magyar és az általános közép-európai történet rokon vonásaira (pl. Eckhart Ferenc³). Igaz, Eckharték álláspontja egyáltalán nem volt általánosnak mondható. Marxista történetírásunk, melyet már nem gátolnak a múltban gyakori, olykor tudományon kívüli, sovinszta ellenvetések, most már elismeri ezeket a rokon vonásokat. Sajnálatos azonban, hogy elsősorban a nyelvi nehézségek még ma is akadályozzák, hogy egyrészt mi megismerjük szomszédaink eredményeit, másrészt azok a mieinket. Ilyenformán a közvetlen érintkezés, a résztvevő országok történései által egyformán értett nyelven folytatott eszmecsere a lehető legnagyobb mértékben gyümölcsöző lehet. Ezért szervezte meg a fent említett konferenciát a K. Lepszy krakkói és Székely György budapesti professzorok elnökléte alatt álló bizottság, és emelt ki olyan programponthoz, amely egyaránt érinti mindkét baráti országot, Lengyelország és Magyarország kutatóit, sőt a többi szomszédos ország tudósait is. A reneszánsz és reformáció természetesen nemcsak művészeti, ideológiai és kulturális probléma. Foglalkozni kell azzal a gazdasági és társadalmi helyzettel, amelyben a reneszánsz és reformáció Kelet-Európában létrejöhett, és amely egyben sajátos, itteni formáját meghatározta. Nem hanyagolható el az államszervezet kérdése sem. A konferencián ezért négy kérdésescsoportot vitattak meg. Az első csoport a gazdasági és társadalmi fejlődést tárgyalta. Ezután a korszak ideológiai, irodalmi és tudományos helyzetével foglalkoztak, majd a kelet-európai államfejlődés kérdései kerültek sorra. Utoljára a művészettörténet problémáit vitatták meg. Ezekon kívül Jan Dabrowski professzor tartott előadást a krakkói egyetem és hazánk humanizmus-kori kapcsolatairól. A konferencia jelentőségét mutatja, hogy harminc tudós vett részt rajta, köztük 19 magyar, 6 lengyel, 2—2 csehszlovák és szovjet, valamint 1 belga. Az előadásokat vagy francia vagy német nyelven tartották, amelyekhez a nyomtatott kiadásban orosz és angol nyelvű kivonatokat és készültek.

Az alábbiakban az első kérdésescsoport (a gazdasági és társadalmi fejlődés) egyik problémájához, a magyar városi fejlődéshez kívánunk hozzájárulni. Történetírásunkban az utóbbi években kezdett elterjedni az a nézet, hogy hazánk agrárfejlődésének jellege a XV—XVI. században még a nyugat-európai viszonyokhoz volt hasonló, csak később kanyarodott el ettől. Ezen a téren Pach Zsigmond Pál kutatásai váltak nagy jelentőségűekké. Ő mutatott rá arra, hogy a XVI. század átmeneti korszaka a magyar agrárfejlődésnek, ekkor még nem dőlt el a harc, hogy elkanyarodik-e a hazai fejlődés a nyugat-európaítól, a második jobbjárgyás felé halad-e, vagy pedig a kapitalista mezőgazdaság

¹ La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie. (Renaissance und Reformation in Polen und in Ungarn). (1450—1650). Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 53. Bpest. 1963. 562. l. (A továbbiakban: La renaissance . . .).

² Századok 96 (1962) 858—875. l.

³ Jog és alkotmánytörténet. (A magyar történetírás új útjai, szerk. Hóman Bálint, második kiad.) Bpest. 1932. 301—304. l.

irányába.⁴ Pach ezt a jelenséget összekapcsolta a magyar városi fejlődés elmaradottságával (Szücs Jenő kutatásai alapján), valamint a világpiacon kereskedelmi utak eltolódásával.

Világos tehát, hogy a városfejlődés (és ezzel együtt az ipar és kereskedelem) kérdései milyen jelentősek az ország gazdasági életében, és ezért a konferencián is megfelelő súllyal foglalkoztak vele. A nagy általánosságban a kutatók által elfogadott képet a magyar városi fejlődésről Szücs Jenő rajzolta elénk annak idején.⁵ Rámutatott arra hogy a magyar városi fejlődés — a Pach által megvilágított agrárviszonyokhoz hasonlóan — a nyugat-európai fejlődést követte. A városi fejlődés ütemének csökkenése, a visszaesés azonban szerinte már a XV. század második felében megfigyelhető. Az iparosok számára ránya csökken, a mezőgazdaság jelentősége nő a városban. A XV—XVII. századi magyar gazdasági és társadalmi fejlődésről készített rövid áttekintésében a konferencián Makkai László⁶ Szücs előbb ismertetett nézetei alapján foglalt állást a magyar várostörténet kérdéseiben. Sőt, az egész magyar fejlődést ezzel akarja megmagyarázni. Tanulmánya elején vitatkozik a magyar polgári történetek egyik csoportjával, akik a hazai fejlődés elkanyarolását a török hódítással magyarázták. Makkai a városi fejlődésnek nagy jelentőséget tulajdonít. A városok hanyatlását a dél-német kereskedőtoke magyarországi uralmával magyarázza, amelynek következtében nem alakulhatott ki nálunk hazai kereskedőtoke. A magyar kereskedő a dél-németek áruhitelét vette igénybe, és így azok ügynökévé vált. Ez visszahatott az iparra is, a dél-németek iparcikkkel árasztották el az országot, tehát a hazai városi ipar visszafejlődött. Makkai rövid és világos összkepet vázolt fel a magyar fejlődésről. Sokban hasonlóan, azonban témájánál fogva sokkal részletesebben, alapos dokumentálással foglal állást Szücs Jenő eladása is.⁷ Ez a kitűnő értekezés a XVI—XVII. századi és eddig elhanyagolt magyar városi fejlődés történetének első rövid összefoglalása. Ő is rámutat a dél-német toke uralmára, az áruhitelre, a városi lakosság csökkenésére, és ezzel magyarázza a második jobbágyság keletkezését is. Megállapítja a XV. század második felével kapcsolatban, hogy: „A keleteurópai típus kifejlődésének alapfeltételei már akkor kibontakoztak.”⁸ A városi fejlődés tehát — Makkai és Szücs szerint — hamarabb kezdte felvenni a kelet-európai jelleget, mint az agrárfejlődés.

Ugyanezen a konferencián azonban eltérő állásfoglalásokkal is találkozunk. Pach Zsigmond Pál rámutatott⁹ Makkaival szemben, hogy az Ember Győző által feldolgozott 1542. évi harmincadnaplók éppen nem mutatják a dél-német toke túlsúlyát, sőt ellenkezően. Újból megerősíti, hogy „a XVI. században, azaz legalább a XVI. sz. utolsó évtizedei előtt sem az agrárfejlődés paraszti-polgári, ill. nemesi tendenciái között nem dőlt el véglegesen a harc, sem pedig az utóbbin belül az uralkodó osztály kétféle fejlődési lehetősége között, amelyek egyike az »új nemesség« másik pedig a robotoltató földesúrrá váláshoz vezet.”¹⁰ (Pach Zs. P. kiemelése.) Szücs XV. század végi városi fejlődéshanyatlási elméletével szemben viszont Elekes Lajos foglalt állást. Rámutatott arra, hogy Szücs elsősorban Sopron adataira támaszkodva jutott a fenti konklúzióhoz, viszont más városoknál ekkor (XV. század második fele) még fejlődés figyelhető meg.¹¹

A XV—XVI. század fordulójának magyarországi városi fejlődésével kapcsolatban inkább Pach és Elekes véleményéhez csatlakozunk, mert úgy látjuk, hogy sem a dél-német toke monopolisztikus uralma, sem általában a magyar városi fejlődés hanyatlása nem figyelhető meg. Ezekhez a kérdésekhez nyújtunk a továbbiakban néhány adalékot. A városok hanyatlása a nyugati határszél városainál valóban kimutatható. Leváltáraik fennmaradtak, és így szinte természetes, hogy az ezek tanulmányozásából leszűrt eredményeket az egész országra általánosították. Csakhogy a nyugati határszél városainak fejlődése is bizonyos fokig mesterséges volt. Zsigmond árumegállító jog adományozása folytán közvetítőszerepet játszhattak a Magyarország és Nyugat-Európa közötti árucserében. Ők valóban — mivel saját áruikkuk nem volt — kénytelenek voltak áruhitelket igénybe venni a dél-németektől, de épp úgy az állatkereskedő budaiktól

⁴ Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században, Bpest. 1963. 161. l.

⁵ Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon, Bpest. 1955.

⁶ Die Hauptzüge der wirtschaftlich-sozialen Entwicklung Ungarns im 15—17. Jahrhundert, La renaissance... 27—46. l.

⁷ Das Städtewesen in Ungarn im 15—17. Jahrhundert, uo. 97—164. l.

⁸ Uo. 129. l.

⁹ Über die Tendenzen der ungarischen Agrarentwicklung im 16. Jahrhundert, uo. 168. l.

¹⁰ Uo. 169—170. l.

¹¹ Système diétal des Ordres et centralisation dans les États féodaux, uo. 376—377. l. — megjelent azóta magyarul is, önálló kötetben: Rendiség és központosság a feudális államokban, Bpest. 1962. 75—76. l.

és pestiektől.¹² Ezt a közvetítőszerepet is elvesztették azonban akkor, amikor Mátyás — Jagelló-kori perek tanúsága szerint — visszavonta árumegállítójogukat és csak Budáét ismerte el.¹³ 1508-ban Pozsony, Sopron és Nagyszombat már lemond az árumegállítójogról, elismeri a budaiakét, csak azt kéri a királytól, hogy útkényszert rendeljen el a Budára igyekvő kereskedőknek, érintsék valamelyik várost.¹⁴ Világos, hogy az árumegállítójog elvesztésének komoly hatása lehetett a három város hanyatlására, viszont emelte Buda (és Pest) jelentőségét. Ismeretes, hogy amikor Mátyás Bécszet elfoglalta, Ausztria érvárosa is elvesztette árumegállítójogát, amelyet gyakorlatilag később sem tudott érvényesíteni. Ezáltal közvetlen összeköttetés nyílt Buda és a német városok között.¹⁵

A három határszéli város fejlődését ezért nem érezzük jellemzőnek az egész magyar fejlődésre, annál is inkább, mert kétségesnek tartjuk, hogy egyáltalán mennyire kapcsolódtak be ezek a magyar országos piacba. Itt ugyanis osztrák pénz forgott, osztrák mértékek voltak érvényben, bortermésük jó részét osztrákoknak adták el. Nyugat-Magyarország tehát gazdaságilag átmeneti terület volt az osztrák és a magyar gazdaság között. Nem véletlen, hogy az osztrák pénzrontás következményei Pozsonyban és Sopronban is éreztették hatásukat.¹⁶

Ha Sopron és Pozsony esetében valóban hanyatlásról kell beszélnünk, ez — miként már Elekes rámutatott a fent idézett helyen — más városainknál nem mutatható ki. Az ország középponti városai, Buda, Pest, Székesfehérvár és Szeged határozottan fejlődnek.¹⁷ Igaz, Szücs Buda esetében szintén lakosságcsökkenést tételez fel, ezzel kapcsolatos ellenérveinket más helyen közöltük.¹⁸ Nem mutatható ki hanyatlás a magyar koronához tartozó Erdély városainál sem, amelyeknek lakosságzáma is tekintélyes.¹⁹

Konkrétabban vizsgálva a városi fejlődést, két vitás kérdés merül fel. Hazánk külkereskedelmi mérlege és a kereskedelmi tőke nagysága. Ez a két kérdés egymással szoros kapcsolatban áll. Mind Makkai, mind pedig Szücs egyrészt a mérleg passzivitását, másrészt a kereskedelmi tőkefelhalmozódás kis mértékét vallja. Elfogadják, sőt továbbfejlesztik az egykor Kováts Ferenc által Pozsony viszonylatában kidolgozott megállapítást a dél-német kereskedelmi tőke magyarországi uralmáról. A külkereskedelmi mérleg passzivitásával szemben — mint fentebb említettük — Pach Zsigmond Pál az Ember Győző által közölt harmincadjegyzék alapján ellenvetéseket tett. Mivel Szücs az 1542. évi harmincadjegyzék felhasználásával szemben óvatosságra int,²⁰ más adatok alapján kell megkísérelnünk a XVI. század első felének külkereskedelmi mérlegének megállapítását.

Először egy téves adatra kell felhívni a figyelmet. Szücs azt állítja, hogy az iparcikkek behozatala a XV. század folyamán állandóan nőtt. Mivel a pápai nunciának egy 1480-as évekből származó kimutatása szerint a század közepe óta a harmincadjövedelmek négy-ötszörösükre nőttek, úgy véli, hogy ez az emelkedés elsősorban az iparcikkek behozatalára vonatkozik²¹. Jegyzetében²² Szücs Kováts Ferencre hivatkozik²³ ezzel kapcsolatban. Mármost Kováts Ferenc két súlyos hibát követett el. Az elsőt még mentheti az, hogy általa az 1480-as évekkel kapcsolatban felhasznált nunciusi jelentést az annak olasz nyelvű példányát kiadó Engel János Keresztély valóban 1480-ra keltezte. A jelentésnek azonban egy latin nyelvű változata is fennmaradt, amit viszont kiadója, Kováchich Márton György — helyesen — az 1460-as évekre keltezett. Megjegyezzük, hogy

¹² Raneis Farkas pozsonyi nagykereskedő pl. 1447-ben üzlettársaival együtt hitelben vásárolt nagyobb mennyiségű állatot budai és pesti kereskedőktől. Az állatok ára fejében posztót kellett volna szállítania. Ugyanő azonban 1448-ban 2440 ft és 84 bécsi dénárral tartozik egy nürnbergi kereskedőnek is, aki ezen kívül még hitelben szállít részére posztót, hogy azzal egy székesfehérvári adósát ki tudja elégíteni. *Mittellungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg*, 52 (1963—64) 84. l. 35. j.

¹³ Pozsony v. lt. 2201, 2215 stb. sz.

¹⁴ Uo. 5154, 2406. sz.

¹⁵ *Alois Schulte*: *Geschichte der Grossen Ravensburger Handelsgesellschaft 1380—1530. I. Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit. I. köt. Stuttgart—Berlin, 1923. 475—476. l.*

¹⁶ *Szücs*: *Das Städtewesen ... (La renaissance ...)* 112. l.

¹⁷ Kováts Ferenc megállapítása szerint a magyar behozatalnak legalább háromnegyede, a kivitelnek pedig legalább a fele a budai piacon cserélt gazdát. *Kováts*: *Ungarn in der mittelalterlichen Grossraumwirtschaft Europas, Klny. a Donauropa II. évf. 11. füzetéből, Bpest, 1942. 13. l.* — Ez is mutatja a főváros jelentőségét a többi magyarországi várossal szemben.

¹⁸ A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán, *Agrártörténeti Szemle* (1964) 395. l. 165. j.

¹⁹ *Stefan Pascu*: *Le développement des métiers et du marché en Transylvanie au Moyen Âge jusqu'à la fin du XVI siècle. Revue roumaine d'histoire* 1 (1962) 29—38. l.

²⁰ *Pach Zs. P.*: *Über die Tendenzen ... (La renaissance ...)* 168. l. — *Szücs*: *Das Städtewesen ...* uo. 131. l. 36. j.

²¹ *Szücs*: előbb i. m. 116. l.

²² Uo. 31. j.

²³ A magyar arany világtörténeti jelentősége és kereskedelmi összeköttetések a nyugattal a középkorban. *Történeti Szemle* 11 (1922) 129. l.

Kovachich keltezésének helyességét adatokkal épp Szücs „Városok és kézművesség” c. könyvéről írt ismertetésünkben támasztottuk alá.²⁴ (Egyéb adatok mellett: a jelentésben említett személyek az 1460-as évek elején viselték csak az itt megnevezett tisztségeket.) Így tehát Kováts egész koncepciója elvetendő, mert 1480-as adatokkal kapcsolja össze az 1460-osakat. Súlyosabb hibát vétett azonban Kováts azzal, hogy valószínűleg sajtóhibával a nunciusi jelentés alapján 40 000 ft-nak nevezi meg a harmincadjövedelmeket, pedig az eredeti jelentésben 82–100 000 dukát szerepel.²⁵ (Az aranyforint és a dukát közt nem volt 1 : 2 arány!) Ez a szám világosan mutatja, hogy vagy az 1453-as harmincadjövedelmi becslés, vagy a nunciusi jelentés téved, hiszen tíz év alatt aligha emelkedett volna, normális gazdasági életet feltételezve 8–10-szeresére a harmincadok jövedelme. (1453-ban ugyanis 10 000 ft-ra becsülték.)²⁶ Ezek szerint nem használhatók fel teljesen megbízhatóan az áruforgalom megállapítására. Így az 1480-as téves adat alapján nem igazolható az iparcikkek behozatalának növekedése

Szücs Kováts Ferentől vette át az 1523. évi harmincadjövedelem meghatározását is: 26 300 ft. Kováts azonban a Szücs által idézett helyen²⁷ Thallóczy Lajosra hivatkozik,²⁸ akinél viszont sajtóhiba fordul elő. A Thallóczynál idézett Schedius-féle kiadásban a harmincadjövedelem nem 26 300, hanem 26 800 ft-nak van megadva. Ez az 1523. évi adat — ha nem számítjuk a bizonytalan hitelű 1460-as évi nunciusi jelentést — 1453 óta kétség kívül mutatja a harmincadjövedelmek emelkedését, és ez által a külkereskedelmi forgalom növekedését. A forgalom növekedése azonban nem a behozatali cikkekre, hanem — mint látni fogjuk — az exportra vonatkozott. Más helyen rámutattunk arra, hogy a XV–XVI. század fordulójának harmincadbérleti szerződéseiből, valamint az 1523. évi kincstári költségvetésből következtethetünk az export és import arányára.²⁹ Kováts Ferenc annak idején feldolgozta a pozsonyi (és az akkor ahhoz csatolt budai) harmincadok XV. század közepi forgalmát, és megállapította, hogy a budai harmincad jövedelme elenyésző volt a pozsonyihoz képest.³⁰ A XV. század utolsó évtizedében viszont a harmincadbérleti szerződések alapján a Buda-székesfehérvári, a Pozsony-soproni és a szlavóniai harmincadok jövedelmének egymáshoz viszonyított aránya 36,4%, 30,3% és 33,3%. 1523-ban ez az arány a következőképpen módosult: 61,5%, 23,1% és 15,4%. Budán és Székesfehérvárott elsősorban a kivitel, mégpedig főleg a szarvasmarhaexportot vámozták el, a két nyugati harmincadhivatali csoportnál viszont elsősorban a behozott áruk után szedtek harmincadot, mégpedig Pozsonyban és Sopronban a Németországból, Szlavóniában főként az Olaszországból importált áruk után.³¹ A Jagelló-korban tehát hazánk külkereskedelmi mérlege, már amennyiben ez a harmincadok arányából következtethető, aktívvá vált,³² valamint észrevehetően csökkent az olasz áruk jelentősége az ország külkereskedelmi forgalmában. Ezek az adatok tehát egybevágóan az 1542-es harmincadnaplóból levont következtetésekkel.

A szarvasmarhaexporttal kapcsolatban Makkai azt állítja, hogy a magyar kereskedők ebben az üzletágban is a dél-német kereskedőtől függtek.³³ Ezt Szücs is elfogadja, azonban rámutat arra, hogy az állatkivitelbe feudális urak is bekapcsolódtak.³⁴ Kétségtelenül lehet igazolni külföldi kereskedők szerepét az állatkereskedelemben, sőt, ezt még a törvények is igyekeznek elősegíteni³⁵ — a jelek szerint 1526-ig nem sok ered-

²⁴ Századok 90 (1956) 478. l.

²⁵ *J. Chr. v. Engel: Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer*, II. köt. Halle, 1798. 17. l.

²⁶ *Ernst Birk: Zur Finanzgeschichte des Königreichs Ungern unter Ladislaus Posthumus*. Klny. é. h. n. 4. l.

²⁷ *Kováts: A magyar arany*... 129. l. 2. j.

²⁸ *Thallóczy Lajos: A kamara haszna (lucrum camerae) története*, Bpest, 1879. 113. l.

²⁹ *Budapest Régiségei* XIX. köt. Bpest. 1959. 102. l.

³⁰ *A magyar arany*... 121. l.

³¹ *Budapest Régiségei* XIX. köt. Bpest. 1959. 102, 105. l.

³² Meg kell még jegyeznünk, hogy a harmincadbérbeadási szerződésekben egyáltalán nem szerepelnek a felvidéki harmincadok, az 1523. évi kincstári költségvetésben pedig közülük csak a kassai. Jövedelmét azonban igen alacsonyra, 800 ft-ra becsülték, ugyanakkor, amikor a budaiét 16 000, a pozsonyiét 6 000, a szlavóniaiét pedig 4 000 ft-ra. *L. von Schedius: Etwas über den Zustand der ungarischen Finanzen im Anfange des XVI. Jahrhunderts*. Zeitschrift von und für Ungern, 1803. évi III. köt. 101. l. Ez — leginkább is a Jagelló-kor végén — a lengyel kereskedelem viszonylagos jelentéktelenségére emelhetünk. Más a helyzet azonban a trencsényi és hozzá kapcsolt harmincadhivatalok esetében. Ezek vámozták el a Magyarország és Szilézia közötti igen élénk kereskedelem nagy részét (ment valami Bécs és Pozsonyon át is.) Vö. *Heinrich Wendt: Schlesien und der Orient. Ein geschichtlicher Rückblick. (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte. XXI. Bd.)* Breslau, 1916. 51–64. l. A trencsényi, nagyszombati stb. harmincadoknak tehát kétségkívül komolyabb bevétellel kellett rendelkezniük. Ezek azonban ekkor a Zápolyai-család zálogbirtokában lévén, a királyi kincstári forrásokban nem szerepelnek. *Mart. Georgius Kovachich: Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros*. II. köt. Budae, 1800. 425. l. A Szilézia és Magyarország közötti kereskedelem ekkor a rézkivitel következtében (*Pavlinyi Oszkár: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége, Károlyi Árpád Emlékkönyv*. Bpest, 1933. 415, 438–439. l.) aktív volt, hazánk javára. Igaz, ennek a kivitelnek a haszna a Fugger-Thurzó vállalatot gazdagította.

³³ *Die Hauptzüge*... (La renaissance...) 35. l.

³⁴ *Das Städtewesen*... Uo. 136–137. l.

³⁵ *Szabó István: A hajdúk 1514-ben*. Századok 84 (1950) 195–196. l.

ménnyel. Gyakorlatilag azonban az állatkvitelre fordított külföldi tőke nem volt jelentős. A magyar szarvasmarhaimportra különösen ráutalt Nürnbergben pl. a helyi erők csak a XVI. század végétől monopolizálják a marhakereskedelmet, annak ellenére, hogy a nürnbergi tanács még hitelek nyújtásával is igyekezett polgárait a marhakereskedésre ösztönözni. A városba idegen kereskedők hajtották az állatokat, akik között olyan neveket találunk, mint pl. „Sallay Janusch”.³⁶ A hazánkból kihajtott állatok értéke magasabb lévén a behozott iparcikkeknél, a magyar exportörök nem voltak ráutalva a dél-németek hiteleire.

Az idegen kereskedőtökések között, akik mégis érdekelve voltak a magyar állatkereskedelemben, sem beszélhetünk dél-német túlsúlyról. Marhaktivitelünk jelentős része Olaszország felé irányult, itt pedig a magyarok mellett főleg a velenceiek játszottak szerepet.³⁷ Az olaszok jelentőségét a magyar kereskedelemben nemcsak az exportnál, hanem az importnál sem becsülhetjük le. Bár a Jagelló-kor végére az olasz áruforgalom érték-volumene csökkent, nyugati irányú külkereskedelmünkben még mindig komolyan részesedett. Az olasz kereskedők jelentőségét a kortárs Oláh Miklós is kiemelte. Nyilván nem véletlen, hogy a Budán megforduló idegen kereskedők között az olaszokat a németek és lengyelek előtt említi.³⁸

A szarvasmarhaexportban érdekelt magyarországi kereskedők között elsősorban a fővárosiakat: Buda és Pest polgárait említhetjük.³⁹

Ugyancsak bekapcsolódtak — ahogy Szücs helyesen megállapította — feudális urak is a marhakereskedelembé.⁴⁰ A Mohács előtti félévszázadban azonban ezek általában nem saját nevükben kereskedtek, hanem valamelyik — zömében fővárosi — kereskedő csendes társaként. Általában nem nevezhető ez kedvezőtlen jelenségnek. Növelte a piacon a tőkekinálatot, és a feudális járadék egy részét a városba koncentrált. A kereskedő pedig, aki valamely nagyúr pénzét forgatta üzletében, rendszeren nem fizetett érre rá.⁴¹ Ez különben nem volt hazai jelenség: külföldön is gyümölcsösztették — különösen egyházi feudális urak — pénzüvedelmüket polgárok üzleteiben.⁴²

Mindamellett líhába volt aktív a magyar külkereskedelem mérlege, ha igaz az, hogy iparcikkekben olyan mérvű behozatal volt, amely elsorvasztotta a hazai ipart.⁴³ Kétségtől igaza van Szücsnek, olyan mennyiségű posztó behozatalával számolhatunk a harmincadnaplók tanúsága alapján, amely az ország lakosságának tekintélyes százalékának szükségletét fedezte.⁴⁴ Ezzel szemben akár a Kováts Ferenc által feldolgozott XV. század közepi, akár az Ember Győző által feldolgozott 1542. évi harmincadnaplót vizsgáljuk meg, elenyészően kevés a ruhaneműk szerepe. Egyedül a süvegek, továbbá a XV. században a harisnyák, a XVI. században a kendők fordulnak elő nagyobb értékben.⁴⁵ A behozott posztó nagyrészét tehát a hazai iparosok dolgozták fel ruhaneműkké,

³⁶ C. L. Sachs: Metzgergewerbe und Fleischversorgung der Reichsstadt Nürnberg bis zum Ende des 30 Jährigen Kriegs. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, 24 (1922) 60, 64, 71, 92—95, 112. stb. l.

³⁷ Kardos Tibor: Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló-korban (1502—1518), Századok 85 (1951) 437—438. l.

³⁸ Nicolaus Olahus: Hungaria-Athila, Bpest. 1938. 10. l. — Vö. még az olasz kereskedelem növekedésére a XV. sz. második felében Székely György: Wallons et italiens en Europe centrale aux XIe—XVIe siècles. Annales universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica. VI. köt. Bpest. 1964. 54. l. Megjegyezzük, hogy Magyarország földrajzi helyzete következtében (Velencével határos, és tengerparti kikötője is volt: Zengg) előnyösebb helyzetben volt, mint pl. Csehország. Olasz árucikkekre ők is rá voltak utalva, és ezt a dél-németek közvetítették. Josef Janáček: Der böhmische Aussenhandel in der Hälfte des 15. Jahrhunderts. Historica, IV. köt. Praha. 1962. 39—43, 51. l. Nem véletlen, hogy Antonio Marini 1463 évi terve azt célozta, hogy királyi segítséggel alakuljon egy cseh társaság a velencei kereskedelemre. Uo. 55—56. l. — Nálunk erre nem volt szükség.

³⁹ Tanulmányok Budapest múltjából, XV. köt. 1963. 209. l.

⁴⁰ De ezt előtte már Szabó István is megállapította. (Ld. fenn 35. j.)

⁴¹ Ld. erre pl. Harber Mátyás budai ötvösnek és nagykereskedőnek, később városi főbírónak a példáját. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg, 52 (1963—64) 94. l. 96. j.

⁴² Erre épp a mi egyik megállapításunkat kiigazítva mutatott rá németországi adatokkal illusztrálva Helmut Frhr. Haller von Hallerstein: Deutsche Kaufleute in Ofen zur Zeit der Jagellonen, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 51 (1961) 411. l. — Ez Franciaországban sem volt szokatlan. XI. Lajos uralkodása idején pl. Jean de Bourbon püspök egy hajós kereskedelmi társaságba lép be. René Gandillon: Politique économique de Louis XI. Rennes. 1940. 248. l.

⁴³ Bár a kereskedelmi mérleg feltevésünk szerint aktívvá vált, figyelembe kell vennünk a már régen közismert tényt, hogy a magyar aranypénz nagy mennyiségben áramlott ki nyugat felé. (Vö. pl. Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán, A Gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. VI. köt. 1936. 81. l. A magyar aranypénz gyakori külföldi előfordulására figyelmeztet. Székely György: Magyarország Története I. köt. Bpest. 1964. 98, 135. l.) — Közismert, hogy Amerika felfedezése előtt Magyarország volt Európa egyik lejtetősebb aranytermelő országa, a külföldi kereskedők tehát elsősorban az arany érdekében hozták be áruikat. Igen valószínű, hogy sok idegen kalmár visszafelé nem vitt árut, csak magyar forintokat magával. (Különben a nürnbergiek, akik pedig a dél-németek közt vezetőszerepet játszottak a magyar behozatalban, monopolizálhatták volna az állatkereskedelmet is, vö. fenn 36. j.)

⁴⁴ Szücs: Das Städtewesen... (La renaissance...) 116. l.

⁴⁵ Kováts Ferenc: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században. Bpest. 1902. 118—119. l. — Ember Győző: Magyarország XVI. századi külkereskedelmének történetéhez, Századok 95 (1961) 11, 15. l.

amit azután exportáltak is. ⁴⁶ Megjegyezzük, hogy bármilyen nagy mennyiségű posztó (és olasz selyemszövet!) érkezett be az országba, nem sorvasztotta el a hazai posztóipart. Igaz, a magyar posztó, amit szürkeposztónak vagy darócnak neveztek, és amely minden vámszabályzatban előfordul, ⁴⁷ olesó és gyenge minőségű volt. Valószínűleg a magyar juhajták gyapjúja is rosszabb minőségű lehetett a külföldinél. Posztógyártásról tudunk pl. Budán. Külvárosában takács- és csapóutcák is voltak. ⁴⁸ A csapók jelentőségét mutatja, hogy budafelhívízi malomperekben csapónak nevezett molnárokat, azaz kallómalmokat üzemeltető posztóiparosokat hallgatnak ki. ⁴⁹ A posztógyártás különösen jelentős volt Erdélyben, ahonnan exportra is került. ⁵⁰

Az, hogy nyugati irányú kivitelünkben iparcikkek alig szerepelnek, még nem bizonyíték az ország iparosodásának alacsony színtel mellett. A nyugatról behozott iparcikkek ugyanis — leszámítva a posztó- és kisebb mértékben vászonárukat, valamint késeket — olyan alacsony vámértéket képviseltek, ⁵¹ amely legfeljebb a nyugati határszél helyi szükségleteinek egy részét tudta fedezni. Valószínű, hogy volt ezek között a nagyurak számára luxusáru is, bár azt elsősorban Olaszországból importálták. A belső hazai áruszükségletet fenti megfigyelésünkre alapított felfogásunk szerint általában fedezte a hazai ipar, sőt lehet fele exportra is termelt. Úgy látszik egyedül a kések vásároltuk külföldről. Ugyanakkor Havasalföld és Moldva felé — a tranzitárunak számító — kések mellett baltákat, sarlókat, fegyvereket és egyéb fémipari cikkeket exportáltunk, nem számítva az egyéb iparcikkeket. ⁵²

Leszámítva a nyugati határszél városait, nem lehet csökkenő tendenciát felfedezni az iparban. Kérdéses azonban, mennyire beszélhetünk a céhes iparon túlmutató tendenciáról. Ez a kérdés elválaszthatatlan az előjáróban felvetett másik problémától, a magyar kereskedelmi tőke helyzetétől. A XV—XVI. század fordulójától külkereskedelmi mérlegünk elveszti passzivitását. Ezáltal a behozott áruk vámértéke alacsonyabb lett az exportáltaknál, ami — legalább is elvileg — felmentette a hazai kereskedőt, hogy a dél-német (és olasz!) kereskedőtökés áruhitelét vegye igénybe. Így mód nyílt hazai kereskedőtőke felhalmozódására. A marhaexportőrök ugyan korábban sem függtek a külföldiektől, ⁵³ legfeljebb a hazai feudális uraktól. Az idegenektől független hazai kereskedelmi tőke a fővárosba összpontosult. A budai — és kisebb mértékben a pesti — kalmárok üzleti lehetőségeit ugyanis kedvezően befolyásolták az udvari szállítások. A királyi udvar, valamint a kincstár elsősorban az uralkodó székhelyén szerezte be szükségleteit, de itt vásároltak a főpapok és főurak is a leggyakrabban. A fővárosi kereskedők vállalkozni tudtak arra is, hogy a királynak hitelben szállítsanak árukat, mégpedig olykor igen magas összegben. Bár a kincstár többnyire valamely jövedelmi forrás terhére kiállított utalvánnyal fizetett, néha közvetlenül, készpénzben törlesztette adósságait. Pl. csak 1525 első felében Thurzó Elek akkori kincstartó készpénzben öt budai kereskedőnek összesen 13 322 ft 75,5 dénárt fizetett ki hitelezett áruk fejében. ⁵⁴ Más adatokból tudjuk, hogy ezeknek a kereskedőknek nem ez volt egyetlen üzlete, tehát jelentős kereskedelmi tőkével kellett rendelkezniük. Ez az ott kereskedő a főváros legtekintélyesebb üzletembereihez tartozott, azonban náluk sokkal jelentéktlenebb kalmárnál is kimutatható az országos átlaghoz viszonyítva magas üzleti tőke. Egy 1482. évi perből pl. megtudjuk, hogy néhai Facsar Miklós budai kereskedő két társának 409 ft-ot készpénzben és 1505 ft értékű árut adott át. Mivel a társak 411 1/2 ft értékű ellenkövetelését a bíróság igazolva látta, a tartozást 1505 1/2 ft-ban állapította meg. ⁵⁵ Facsar bizonyíthatóan nem volt sem dél-német kereskedők, sem feudális urak ügynöke, mégis több, mint másfélezer ft üzleti tőkével rendelkezett. Ez az összeg, amikor egy jobbágytelek rendkívüli állami adója 1 ft volt, nem tekinthető csekélynek. ⁵⁶

⁴⁶ *Pascu*: i. m. 35. l.

⁴⁷ Így az 1478. évi nagyváradiban: Tanulmányok Budapest múltjából XV (1963) 213. l. és az 1481-es szlavóniában: *Tkalčić*: Monumenta historica civitatis Zagrabiae. II. köt. Zagrabiae. 1894. 415. l.

⁴⁸ Esztergomi primási lt. Archivum ecclesiasticum vetus nr. 46. (Takács). — *Knauz Nándor*: A budai káptalan regestái, Magyar Tört. Tár XII. köt. 95. sz. (in suburbio Budensi in platea Chapowcha vocata). — 1489-ben négy „lanifex”-et említenek egy végrendelettel kapcsolatban Budán: Pap Mihályt, Petrach Pétert és Kis Gergelyt, mint néhai Pápay Péter végrendeleti végrehajtoit. Dl. 19 567.

⁴⁹ Tanulmányok Budapest múltjából XVI. köt. (1964) 138—139. l.

⁵⁰ *Stefan Pascu*: Meșteșugurile din Transilvania pină în secolul al XVI-lea. Cluj. 1954. 141—152. l.

⁵¹ *Kováts*: Nyugatmagyarország... 128. l. — *Ember*: i. m. 16. l.

⁵² *Pascu*: Le développement... 35. l.

⁵³ Ld. fenn a 12. j-ben idézett adatot.

⁵⁴ Budapest Régiségl XIX. köt. (1959) 106 skk. l. — A 108-ik oldalon táblázaton vannak kimutatva az 1525 első felében egyes kereskedők számára a kincstár által kifizetett összegek. Megjegyezzük, hogy a kimutatás második csoportjában feltüntetett Kouchprunner neve töröndő, és a neve mellett álló 500 ft az első csoportban megnevezett Pruner Konrád 2000 ft-os tételéhez adandó hozzá. Kouchprunner, helyesen Kunch Prunner, azaz Pruner Konrád.

⁵⁵ Dl. 93 580.

⁵⁶ Ez az összeg a budai polgárházak átlagos értékével összehasonlítva is jelentős, bár ugyanottani egyes palotákhoz képest közepes. Néhány adat: 1487: budai várbeli, Szombatpiaci ház 232 ft. Esztergomi kápt. magán

A magyarországi városi polgárság tőkeerejének növekedésére következtethetünk Kováts Ferenc egy megfigyelése alapján. Úgy látta, hogy Pozsonyban a kamatláb kb. 1460-ig abnormálisan magas, 10% volt. Ez a németországinak kb. kétszerese. Ezzel magyarázható szerinte a németországi polgárok hazánkba költözése, hiszen itt pénztőküket jól gyümölcsöztethették. Kováts úgy látta, hogy 1460 körül egyszerre 5%-ra esik a kamatláb, és ez megmarad a XVI. századig. Nem véletlen, hogy a bevándorlók száma azóta esik.⁵⁷ Kováts megállapítása a budai forrásanyagból teljesen alátámasztható. A XV. század első feléből származó Budai Jogkönyv⁵⁸ még Budán is 10%-os kamatlábat ismer (egy ft-os kamat fizetés tíz ft lefizetésével lehet megváltani), azonban a század második felére általában 4–5%-ra esik a kamatláb.⁵⁹ Igen valószínű — bár egyéb okok is lehetnek, és ezért a kérdés még gondosabb vizsgálatot igényel —, hogy a városi piacon nagyobb tőkeínálat volt a XV. század második felében, és ezért csökkent a kamatláb.

Talán feltételezhető, hogy egyes fővárosi kereskedők tőkéjük egy részét már ipari vállalkozásokba fektették, és csak a városi levéltár pusztulása miatt nincs rá elegendő adatunk. Ezt a hipotézist ugyanis egyes adatok alátámasztani látszanak. Pl. Gallinczer Lénárt budai patrícius sörfőzötüzeme esetében ez igazolható. Számadaskönyve tanúsága szerint sörfőzdéjének üzemeltetésére egy mestert fogadott segédekkel, akik bérmunkásként dolgoztak. A nyersanyagot Gallinczer szerezte be, a sört az ő főzdéjében, munkaeszközeivel készítették el, és eladni is ő adta el.⁶⁰ Más adatok is erre utalnak.⁶¹ Lehet, hogy a budafelhévi kallómalmokban dolgozó csapók is a gazdag budavári posztónyírók pénzével dolgoztak.

Az viszont kétség kívül igazolható, hogy gazdag fővárosi kereskedők üzleti tőkéjük egy részét tőkés jellegű mezőgazdasági vállalkozásokba fektették. Majorságokat és szőlőket vásároltak vagy béreltek a város környékén. A munkát bérmunkások látták el.⁶² A legtöbb földtulajdonos vagy bérlő budai polgár birtoka nem feudális jellegű volt.

Szűcs a városi ipar általa feltételezett csökkenésével kapcsolatban beszél a piac szétforgácsolódásáról is.⁶³ Szerinte a valódi városok piackörzete leszűkül, mert körzetükben a fejlődő mezővárosok körül kialakuló kisebb piackörzetek elhódítják a vásárlókat. A mezővárosi fejlődés, ami önmagában véve nem lenne káros jelenség, végső sorban mégis, az, mert gyengíti az igazi városokat. Kérdéses azonban, hogy a mezővárosok és valódi városok egymás közti viszonya valóban a piac szűkítését hozta-e magával. Kassa esetében pl., noha piackörzetében számos mezőváros fejlődött ki, ez nem mutatható ki. Kassa uralkodó szerepet játszott a mezővárosok gazdasági életében. A szőlőtermelő (Hegyalja!) mezővárosokban a szőlők tekintélyes része kassai polgárok birtokában volt. Ugyancsak ennek a városnak a polgárai uralták a piackörzetükhöz tartozó bányavárosok bányászatait (pl. Roznyó). A hegyaljai mezővárosok borával ők kereskedtek.⁶⁴ Hasonló jelenségeket lehet találni más városok és mezővárosok viszonylatában.⁶⁵ A mezővárosok ipara általában véve kevésbé differenciált, primitívebb a városokénál, sőt úgy látszik, hogy ez később jellemzőbb rájuk, mint korábban.⁶⁶ A mezővárosi ipar tehát inkább az egyszerűbb iparágaknál versenyez a városival, egyébként a városi ipar uralkodik a mezővárosi piacon is. A mezővárosok közvetítik a XV. század végén a városi ipar termékeit

It. Lad. 64. fasc. 1. nr. 17. — 1489: kőház Buda Szentpéter külvárosában 69 ft Dl. 19 567. — 1491: budavári ház a városháza közelében 1300 ft (!). Esztergomi kpt. orsz. lt. Capsa 18. fasc. 7. nr. 2. — 1493: ház Buda Szt. István külvárosában 350 ft. Dl. 20051. (Ez különben nagyobb épület lehetett, mert eladója Wémeri prépost, alkinstartó, a vevő pedig Bakócz kancellár.)

⁵⁷ Kováts: Ungarn... 5–6. l.

⁵⁸ Das Öfner Städtrecht, hsg. von Karl Mollay. Mon. Hist. Budapestinensia I. köt. Bpest. 1959. 136. l. 225. §.

⁵⁹ Ld. pl. 4%: 1498: Esztergomi kpt. magán lt. Lad. 25. fasc. 3. nr. 21.; Uo. Lad. 64. fasc. 1. nr. 22.; 1499: Uo. Lad. 53. fasc. 3. nr. 30.; 1513: uo. Lad. 53. fasc. 3. nr. 32. stb. — 4,2%: 1498: Magyar Tört. Tár XII. köt. 1863. 35. l. — 5%: 1495: Esztergomi kpt. magán lt. Lad. 71. fasc. 1. nr. 14. — 1506: Dl. 21 569. — 1520: Ol. Ft. Pozsonyi kpt. lt. Protocolum Budense 549. — 1521: uo. 585–586. stb. Az adatokat lehetne szaporítani, azonban a többség a 4 és az 5%. Egy-két alkalommal azonban más kamatláb is előfordul. 1502: 3%. Dl. 46 582. — 1475: 6,2%. Esztergomi kpt. magán lt. Lad. 67. fasc. 7. nr. 3. — 1516-ban ugyanabban az oklevélben egy 5%-os és egy 6%-os kamat. Erdődy lt. Galgóc. Mályusz Elemér regesztái a Vármúzeumban, Nagyalakú 366. sz.

⁶⁰ Dl. 26 345.

⁶¹ Tanulmányok Budapest múltjából. XVI. köt. (1964) 155. skk. I.

⁶² Agrártörténeti Szemle VI. (1964) Supplementum. 14. l.

⁶³ Das Städtewesen... (La renaissance...) 146. l.

⁶⁴ *Pügedi Erik*: Kaschau, eine osteuropäische Handelsstadt am Ende des 15. Jahrhunderts. Studia Slavica II. (1956) 201–213. l.

⁶⁵ *Bácskai Vera*: Mezőgazdasági árutermelés és árucseré a mezővárosokban a XV. században. Agrártörténeti Szemle VI (1964) 12. l.

⁶⁶ Uo. 7. l. — Mezővárosi iparra ld. még *Székelgyörgy*: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV–XVI. században. Agrártörténeti Szemle III (1961) 322. skk. I.

a falvak és a földesurak felé. Nem véletlen, hogy igen gyakran eladósodnak a mezővárosi polgárok a városiaknál.⁶⁷ Tehát a város és a körzetébe tartozó mezővárosok között munkamegosztás jött létre: a városiak kereskednek körzetük agrártermékeivel és cserébe iparcikkkel látják el a vidéket. Nem a piac szétforgácsolódásáról, hanem inkább arról beszélhetünk, hogy a falu és város közé beiktatódott a mezőváros anélkül, hogy ez a város érdekeit sértette volna. Ez pedig csak az által volt lehetséges, hogy mind a vidéki mezőgazdasági ártermelés (főleg szőlőben), mind a városi ipari ártermelés fejlődött. A város és a körzetébe eső mezővárosok szoros gazdasági kapcsolatát mutatja, hogy a városi újonnan polgárjogot nyert személyek rendszeren épp a mezővárosokból kerültek ki.⁶⁸ A város és mezőváros között minőségi alapon jött létre munkamegosztás, a mezővárosi fejlődés növelte a falu és mezőváros közötti társadalmi munkamegosztást, és ez viszont fejlesztő hatást gyakorolt a falusi ártermelésre.

Az eddigiekben néhány kiragadott témakörön illusztrálva előadtuk azokat a kétéseinket, amelyeket a magyar gazdasági fejlődés XV. századvégi megtorpanására és a nyugat-európai fejlődéstől való elkanyarodásra vonatkozó elmélettel szemben érzünk. Szükségképpen fel kell tehát mérlnie annak a kérdésnek, hogy mégis nem török hódítás, a mohácsi csatavesztés okozta-e a változást, ahogy azt egyes polgári történészek vallották, és amit Makkai László a reneszánsz-vitán tagadott. Előljáróban megjegyezzük, hogy a mohácsi csatát és az ország ezt követő kettészakadását mi is csak annyiban tartjuk a további gazdasági fejlődésre kiható tényezőnek, amennyiben a termelőerők nagymértékű pusztulását hozták magukkal. Ezt azonban előbb-utóbb kiheverhette volna az ország. (Mint pl. Franciaország a száz éves háborút.) Más a véleményünk azonban Buda 1541. évi elesével és az ország három részre szakadásával kapcsolatban.

Megszűnt ezzel ugyanis a kialakulóban levő országos piac. Buda és a török által megszállt területek ugyan továbbra is tartottak fenn gazdasági kapcsolatot a királyi Magyarországgal, vagy Erdéllyel, ez a kapcsolat azonban nem ment sokkal túl annál, mint amely Magyarországot szomszédaival, pl. Lengyelországgal kötötte össze. Az ország középső része nemcsak politikailag lett a török birodalom része, hanem gazdaságilag is a Balkánnal alkotott piackörzetet. A budai piacon egyre jelentősebbek lettek a balkáni és török árucikkek.⁶⁹ Szemléletesen mutatják ezt az ásatási eredmények is. Az egész hódolt-sági területen a balkáni és az izniki török kerámia dominál, sőt van perzsa és kínai eredetű is.⁷⁰ Az uralkodó pénzem is a török ezen a területen.⁷¹

Az ország középső részének kiválása azért is súlyos következményekkel járt, mivel nézetünk szerint 1541-ben még nem volt kialakulva teljesen az egységes magyar országos piac, csak elemei voltak még meg. Nem véletlen, hogy 1476—78 között a nagyváradi vámpér alkalmával az egész ország legtekintélyesebb kereskedő városai csak a külkereskedelmi áruforgalomra jellemző árak vámtételeinek mérséklésére törekedtek. Nagyvárad több nagy piackörzetet metszőpontjánál feküdt, tehát a kereskedők az egyes piackörzetek közötti forgalomban csak a külkereskedelemben is elforduló áruknál voltak érdekelve.⁷²

Az egyes nagyobb piackörzetek közötti kapcsolatban már korán a budaiak voltak leginkább érdekelve. Nyilván részük volt Zsigmond 1405-ös határozatában, amellyel az egész országban elrendelte a budai mértékek használatát.⁷³ Azonban éppen ez a határozat mutatja az országos piac gyengeségét. Általában véve mindenütt továbbra is a régi mértékeket használták, úgyhogy 99 évvel később, 1504-ben új törvényt hoztak az egységes mértékrendszer használatára.⁷⁴ Semmi nyomunk nincs arra, hogy a törvényt átment volna a gyakorlatba. Viszont közvetlenül Mohács előtt Pozsony megye határozatot hoz a budai bor- és gabonamértékek átvételére. Az egységes mértékrendszer kétségkívül összefügg az országos piaccal, ha tehát 1525-ben a Pozsony megyei nemesek szükségét érezték a budai mértékek átvételének, ez azt mutatja, hogy az ország központja és a nyugati határszél között — most már nemcsak a külkereskedelmi árucikkekben — szorosabb gazdasági kapcsolat jött létre.⁷⁵ Ez annál is inkább fontos volt, mert eddig épp ez a terület gazda-

⁶⁷ *Bácskai*: i. m. 29, 31. l.

⁶⁸ Kassa esetében Fügedi Erik szíves közlése. Buda és Pest viszonylatában mi is hasonló eredményekre jutottunk.

⁶⁹ *Fekete Lajos — Káldy Nagy Gyula*: Budai török számadáskönyvek 1500—1580. Bpest. 1902. 553. skk. l.

⁷⁰ Gerő Győző barátom (Budapesti Történeti Múzeum) szíves közlése.

⁷¹ *Fekete — Káldy*: i. m. passim.

⁷² Tanulmányok Budapest múltjából. XV. köt. (1963) 194—199. l. — A még nem teljesen kialakult országos piacra ld. még Magyarország Története I. köt. 135. l.

⁷³ *Corpus Iuris*. (Kolozsvári — Óvári féle kiadás) 212. l.

⁷⁴ 1504. 17. t. c. (Uo. 680, 682. l.)

⁷⁵ Pozsony város lt. 2689. sz. — Ez lehetséges, hogy kapcsolatban állott a gyakorlatban törvényerőre csak részben emelkedett 1525. évi hatvani országgyűlés 24. t. c.-vel (*Kovachich*: *Vestigia*. 606. l.), amely a budai mértékegységek országos használatát rendelte el. Gazdasági szükségesség volt tehát, ha a törvényt a Pozsony megyeiek végrehajtották.

ságilag inkább az osztrák piac függvénye volt, ahol az osztrák pénz forgott. Amikor azonban Buda és környéke a török birodalomhoz került, az épp megszilárdulóban levő kapcsolata a nyugati országrészeknek még az eddigieknél is jobban meglazult, viszont Ausztriával még szorosabbra fűződött. Az itteni városok — a maradék királyi Magyarország központja — igazán nem lehettek a polgári fejlődés elősegítőivé.

Ugyanakkor az ország legvárosiasabb, legnagyobb lélekszámú, legfejlettebb városai, Buda és Pest török provinciális várossá süllyedtek, hasonlóképp nem egy régi városhoz vagy fejlett mezővároshoz. (Székesfehérvár, Pécs, Esztergom, továbbá — bár nem lett török lakosságú — Szeged stb.). Buda és Pest voltak a leginkább érdekelve az egységes országos piacon, és egyedül itt halmozódott fel jelentősebb kereskedelmi tőke. Az egyes nagy, országrészekre kiterjedő piac körzetek között az összetartó erő megsemmisült, ez kétség kívül gazdasági hanyatlást hozott magával.

Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy csak a török hódítás lett volna a magyar városi fejlődés Nyugat-Európától való elkanyarodásának oka. Közvetlenül kétség kívül ez váltotta ki. Lehetséges azonban, sőt valószínű — a többi kelet-európai ország analógiájára —, hogy a török hódítás nélkül is hasonló eredmények következtek volna be. Az ország gazdasági életében számos olyan jelenség figyelhető meg, amely később kifejlődve a kelet-európai út felé vezetett. Elég csak a mezőgazdaságra utalnunk. Maga a török hódítás is következménye volt az ország belső állapotának. A török hódítás nélkül azonban mindenképp később tért volna a kelet-európai útra a magyar városi fejlődés. Az elkanyarodást a reneszánsz-értekezleten részt vevő két lengyel tudós, Malowist,⁷⁶ de különösen Samsownikowicz⁷⁷ lengyel viszonylatban szintén a XVI. század második felére teszik.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy a művészettörténet és régészet megállapításai sem igazolják a XV—XVI. század fordulójának gazdasági hanyatlását, sőt igazolják a török hódítás negatív hatását. Entz Géza a reneszánsz konferencián elhangzott előadásában világosan rámutatott arra, hogy a Jagelló-korban művészeti vonatkozásban nem beszélhetünk hanyatlásról, sőt a városok ekkor veszik át a királyi udvarból kisugárzó művészetet. A magyarországi művészet ekkor komoly hatást gyakorol a szomszédos államok művészetére.⁷⁸ (Erre különben lengyel vonatkozásban W. Tomkiewicz referátuma is kitért.⁷⁹) Entz rámutatott arra is, hogy az ország központi területének török kézre kerülése után megszűnt a magyarországi művészet külföld felé hatása, a keresztény kézre maradt területek művészei pedig elprovinciálizálódtak. Tehát a török hódítás nemcsak a városok gazdasági életében, hanem művészeti téren is éreztette hatását.⁸⁰

Fenti ismertetésünkben a kötet két tanulmányának egyes megállapításaival vitakoztunk. Fel szeretnénk volna hívni a figyelmet arra, hogy egyes városi levéltárak anyagából kiolvasható fejlődési tendencia nem egyezik meg okvetlenül az ország általános fejlődésével. Megnyugtató képet csak akkor kaphatunk, ha valamennyi Magyarországhoz tartozott városra vonatkozó anyagot összegyűjtötték.

⁷⁶ Die Problematik der sozial-wirtschaftlichen Geschichte Polens vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. La renaissance . . . 21—28. l.

⁷⁷ Das polnische Bürgertum in der Renaissancezeit. Uo. 96. l.: „. . . die Städte in der Zeit der Renaissance bei uns ähnlich wie im Westen zu entwickeln begannen und dass die Entwicklungstendenzen erst Mitte des 16. Jahrhunderts einen anderen, und zw. den oben beschriebenen Charakter annahmen.“

⁷⁸ Entz Géza: Nouveaux résultats des recherches poursuivies en Hongrie sur la gothique tardif et la Renaissance. La renaissance . . . 467—491. l.

⁷⁹ W. Tomkiewicz: Relations artistiques polono-hongroises à la fin du 15e et au début du 16e siècle. Uo. 493—499. l.

⁸⁰ Fejlődést mutat, ahogy arra Gerevich László rámutatott, az iparművészet is: „Az emlékek és leletek a történeti megállapításokkal szemben megnövekedett piacra mutatnak. Ez hatással volt központibb városaink művészetére.“ A magyarországi művészet története. I. köt.² A magyarországi művészet a Honfoglalástól a XIX. századig. Bpest. 1961. 256. l. — A korszak általános művészeti fejlődésére ld. uo. 229. skk. l.